

З. Г. Лихолобова

**СТАЛІНСЬКИЙ ТОТАЛІТАРНИЙ
РЕЖИМ ТА ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ
КІНЦЯ 30-х років В УКРАЇНІ
(ПЕРЕВАЖНО НА МАТЕРІАЛАХ ДОНБАСУ)**

Донецьк: ДонДУ, 1966. — 143 с.

Рецензований навчальний посібник присвячено надзвичайно актуальній темі, яка протягом півстоліття не розглядалася радянською історіографією, а тому і не висвітлювалася в підручниках з історії України і СРСР.

За останні роки фахівці-суспільствознавці створили праці, в яких аналізуються загальні питання тоталітаризму, а відтак і сталінізму. Однак у них висвітлюються далеко не всі аспекти теми політичних репресій 1937—1938-х рр. Щодо спеціальної літератури по Донбасу, то вона обмежується кількома статтями з проблеми. Рецензована праця заповнює істотну прогалину в історіографії. На великому фактичному матеріалі, значною мірою почерпнутому в архівах і вперше уведеному до наукового обігу, автор розкриває специфіку функціонування тоталітарної системи на регіональному рівні. Дослідження набуває особливої переконливості завдяки залученню такого нового виду джерел, як архівно-слідчі справи репресованих громадян з фондів колишнього НКВС. Вдало використовуються праці попередників, узагальнюються надбання вітчизняної та зарубіжної історіографії.

З. Г. Лихолобова логічно побудувала структуру книги, що допомогло докладно і всебічно розкрити проблему. В центрі уваги автора — з'ясування історичних умов формування тоталітарного режиму, його суті, причин та мети політичного терору. Цілком слушно у навчальному посібнику констатується, що специфіка політичного терору на Україні пов'язана з національним питанням. Ще з другої половини 20-х рр. сталінське керівництво розгорнуло нищівну боротьбу проти будь-яких проявів національної самосвідомості українського народу під приводом подолання спочатку націонал-ухильництва, згодом — так званого українського буржуазного націоналізму. Дійсно, обвинувачення у різних “націоналістичних” збоченнях широко використовувалося в досліджуваний період з метою виправдання політичних злочинів проти народу.

Найбільшою вдачею автора слід вважати дослідження особливостей “великого терору” в Донбасі, пов'язаних насамперед з його господарським становищем як одного з великих індустриальних центрів колишнього СРСР, району високої концентрації промислового населення. Передкризова ситуація у вугільній промисловості басейну зумовлювала намагання як центрального, так і місцевого керівництва списати недоліки управління на рахунок “шкідницької діяльності ворогів”. За приблизними підрахунками автора, 40 % репресованих громадян становили робітники, 15 % — інженерно-технічні працівники (с. 72).

Політнічність населення регіону позначилася і на національному складі “ворогів народу”. Українці серед них становили одну третину, росіяни — п'яту частину, а відсоток серед репресованих греків та німців був значно вищим, ніж їх питома вага в загальній кількості населення краю (с. 73).

Слід зазначити, що автору вдалося певною мірою “персоніфікувати” історичні події. Цьому сприяло вивчення понад 1200 архівно-слідчих справ репресованих. На сторінках книги немов оживають трагічні постаті видатних господарників періоду індустриалізації (Г. В. Гвахарія, Я. С. Гугель, І. Т. Кирилкін). Розповідається й про сумну долю рядових інженерів, техніків, учителів, робітників, колгоспників, які потрапили

під колеса сталінської репресивної машини. Висвітлення історії політичних репресій в особах дало змогу авторові глибше розкрити механізм тоталітаризму, зробити своє дослідження більш конкретним і переконливим.

Полемізуючи з авторами, які вважають, що жертви репресій підкорялися своїй долі без будь-якого опору, З. Г. Лихолобова на конкретних фактах доводить, що він був і виявлявся у різноманітних формах: листи на ім'я Сталіна та Єжова, місцевих і республіканських керівників (у них заарештовані намагалися виправдатися, протестували проти антизаконних методів слідства), відмова давати показання, використання судових процесів для викриття позазаконних методів слідства, а іноді й для пропаганди антисталінських поглядів і, нарешті, самогубство (с. 130).

Заслугове на увагу висловлена автором думка про те, що аналіз слідчих справ дає величезний матеріал для виявлення антисталінських настроїв у радянському суспільстві 30-х рр. Вони виявлялися "...як у вигляді незгод з офіційною ідеологією, протесту проти антидемократичних способів управління державою, партією, господарством, культурним життям, так і на повсякденно-побутовому рівні — критики тяжких матеріальних умов життя, співчуття заарештованим". Автор робить висновок: у суспільстві 30-х рр. не було загальної покори, безмовності, одностайного уславлення сталінського генія.

У навчальному посібнику висвітлюються тяжкі наслідки терору, який затримав господарський розвиток країни, зокрема її головної на той час вугільної бази — Донбасу, де провідні галузі промисловості наприкінці 30-х рр. перебували у стані хронічної кризи. У злиденному стані опинилось і сільське господарство, особливо у південних районах краю, де населення зазнало найбільших переслідувань.

Величезного удару було завдано кадровому потенціалу. Особливо відчутними втрати були серед інженерно-технічних працівників і вчителів. Причому, як правило, знищувалися найбільш кваліфіковані та досвідчені спеціалісти. Кожний п'ятий серед репресованих належав до інтелектуальної еліти, що значно перевищувало питому вагу цієї групи серед усього дорослого населення регіону. З цього автор робить слушний висновок: "У середовищі інтелектуалів режим вбачав своїх головних опонентів..., він прагнув залякати інтелігенцію, зробити її своїм ідеологічним союзником" (с. 132).

З методичного боку посібник добре продуманий. Проблемні питання, завдання для самостійної роботи учасників семінарів, запропонована тематика доповідей спрямовані на глибоке засвоєння матеріалу студентами.

В цілому навчальний посібник З. Г. Лихолобової підготовлений на досить високому рівні — як науковому, так і методичному, але він не позбавлений і окремих недоліків. Так, на наш погляд, висвітлення питання "Репресивно-каральний апарат більшовицької держави" варто було б розпочати з початку 20-х рр., що допомогло б зрозуміти, чому в середині 30-х рр. цей апарат набув такої сили. Більш „рунтовно і критично можна також проаналізувати західну історіографію. До того ж прикро вражає коректура книги — в ній багато друкарських помилок. Однак загалом книгу слід оцінити позитивно. Вона допоможе молодому поколінню усвідомити, від якої спадщини необхідно відмовитися остаточно, щоб жити у дійсно правовій, демократичній державі.

Є. М. СКЛЯРЕНКО (Київ)